

АДАПТАЦІЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ

UKRAINIAN FAMILY LAW ADAPTATION TO THE STANDARDS OF THE EUROPEAN LEGAL SPACE: THE IMPACT ON THE THEORY OF LEGAL FACTS

Явор О.А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розкривається зміст загальноєвропейської тенденції: розгортання дії норм в області прав людини на регулювання відносин у сім'ї. Приділено увагу місцю сімейного права в Хартії ЄС про фундаментальні права. Автор звертається до питання гармонізації сімейного права в Європейському Союзі та уніфікації сімейного права України із правом ЄС.

Ключові слова: сімейне право, європейське сімейне право, європейські стандарти, адаптація, гармонізація.

В статье раскрывается содержание общеевропейской тенденции: распространение действия норм в области прав человека на регулирование отношений в семье. Уделено внимание месту семейного права в Хартии ЕС о фундаментальных правах. Автор обращается к вопросу гармонизации семейного права в Европейском Союзе и унификации семейного права Украины с правом ЕС.

Ключевые слова: семейное право, европейское семейное право, европейские стандарты, адаптация, гармонизация.

The article reveals the contents of the pan-European tendencies: there is extension of the norms of human rights to the regulation of family relations. It is paying attention to family law in the EU Charter of Fundamental Rights. The author addresses the issue of harmonization of family law in the European Union and the unification of family law of Ukraine with the EU law.

Key words: family law, European family law, European standards, adaptation, harmonization.

Актуальність теми. Адаптація системи правового регулювання сімейних відносин до європейського правового простору в першу чергу потребує вирішення такого завдання, як визначення основних тенденцій розвитку сімейного права в Європі.

Однією із головних тенденцій сьогодні західні вчені називають усе більше розгортання дії норм в області прав людини на регулювання відносин в сім'ї. Це великою мірою пов'язано із загальним зростанням значення стандартів в області прав людини та їх усвідомленням в цілому в політиці й праві. Варто визнати: права людини займають безпрецедентне місце к політичному і правовому дискурсу сьогодення. Концепція сім'ї та сімейного права не могла залишитися поза такими загальними тенденціями. Зміни у регулюванні сімейних відносин, які відбуваються на сучасному етапі розвитку, підкреслюють посилення загального принципу поваги до людини, до її потреб і бажань, поряд із повагою до таких груп, як «сім'я» або навіть «суспільство» в цілому.

Таким чином, можна говорити про загальноєвропейську тенденцію руху від «сім'ї» до «індивіда». З точки зору сімейного права така тенденція вимагає, щоб ми крізь зовнішню сторону сім'ї вбачали інтереси і потреби її членів. Ці зміни, звичайно, зумовлені загальним прагненням до автономії, що, зокрема, пов'язані із тим самим поширенням значення концепції прав людини, ідеалів свободи й рівності.

Виклад основного матеріалу. Окремі вчені вказують на те, що таке розчленування сім'ї, її фрагмен-

тування є доволі суперечливим й навіть суперечить ідеалам сімейного життя, заснованим на взаємному коханні й повазі, а не на конструкціях суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Так, Роберто Унгер вказує на те, що «сам процес», за якого «члени сім'ї будують свої відносини на мові формального права, веде до розпаду сім'ї» [1, р. 65]. На додаток до цієї позиції Мері Енн Глендон стверджує, що риторика, за її висловом, надмірно роздутих прав й нашого бачення цих прав очима автономного індивіда відводить наші думки від зосередження на тому, що нас об'єднує, і фокусує їх на тому, що відокремлює один від одного [2, р. 143]. Серед прикладів подібних висловлювань – слова Марти Файнмен, яка вказує на те, що індивідуальні права й обов'язки «перешкоджають розвитку концепції колективної відповідальності за дітей» [3, р. 199].

Така критика заснована на припущенні, що повага і захист прав особистості підриває колективний характер сім'ї. Цінування індивідуальної автономії, за таким підходом, йде врозрід з цінностями сім'ї, громади та суспільства в цілому [4, р. 25].

Ця критика значною мірою орієнтована на ідею «приватності сім'ї», за якою сім'я має представляти собою певний особистий простір, вільний від втручання з боку держави [5, р. 364]. Це частина ідеології сім'ї, заснована на поділі публічної і приватної сфер відносин, коли державне регулювання визнається легітимним тільки в публічній сфері. Крім того, норми в області прав людини не є недружніми, во-

рожими для сімейних відносин або такими, що перешкоджають просуванню цінностей, пов'язаних із сімейним життям. Савітрі Гунесекере показав, що міжнародні норми в області прав людини прагнуть забезпечення балансу між індивідуальними правами й обов'язками в сім'ї та громаді [6, р. 89]. Наприклад, Загальна декларація прав людини 1948 р., яка визнана сьогодні як частина звичаєвого міжнародного права, в статті 16 (3) визнає, що «сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави». Як бачимо, в міжнародному документі, який захищає права індивідів, є більш широкі соціальні об'єднання, які також, з точки зору права прав людини, представляють цінність й потребують поваги. Це знаходить підтвердження у ст. 29 (1), яка проголошує, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому тільки є можливим вільний й повний розвиток її особистості». Цей баланс між індивідуальними правами і сім'єю було підтверджено в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., а також в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права того ж року. Обидва Пакти вимагають від держави забезпечити захист й допомогу сім'ї як «природного й основного осередка суспільства».

На додаток до пактів Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята в 1979 р., визнає роль жінок в сім'ях, вказуючи при цьому на визначальне значення рівності між жінками та чоловіками. Таким чином, роль жінки в сім'ї визнається, але це не повинно бути підставою для того, щоб сім'я мала перевагу над її індивідуальністю і потенціалом поза межами сім'ї. Крім того, в преамбулі вказаного міжнародного документа зазначається, що традиційна роль чоловіків у суспільстві та сім'ї має змінитися, якщо ми хочемо домогтися повної рівності між жінками та чоловіками, а також підкреслюється, що держави повинні визнати «спільну відповідальність чоловіків і жінок за виховання і розвиток своїх дітей».

Аналогічні вихідні позиції присутні в Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини: її преамбула вказує, що сім'я є «основним осередком суспільства» і «природним середовищем для зростання і благополуччя всіх її членів і, зокрема дітей». Таким чином, концепція прав дітей не прагне відокремити їх від їхніх сімей. Вона спрямована на забезпечення їхньої індивідуальності та захисту в сім'ях. «Сім'я», таким чином, в міжнародних документах з прав людини, які є невід'ємною частиною європейської правової традиції, розглядається як «фундаментальна група в суспільстві, що заслуговує на захист» [4, р. 14].

У той же час саме поняття прав людини закликає до поваги людини та її автономії. Права, якими наділяються сім'ї, таким чином, можуть бути використані не тільки для захисту людини від шкоди, що їй може бути надана в сім'ї, але й для того, щоб сім'я сама по собі була предметом правового регулювання з боку держави. Крім того, як справедливо стверджують окремі дослідники, концепція прав людини

розвивається з урахуванням соціальних та економічних прав, а також вимагає від держави виконання її позитивних зобов'язань, що може стати корисним інструментом для реформування сімейного права в цьому напрямі. Це поєднання разом громадянських, політичних, соціальних та економічних прав означає, що міжнародне право прав людини кидає виклик «ідеї, відповідно до якої концепт прав людини виходить із поваги індивідуалістичної ідеології особистої автономії, що є антагонізмом сім'ї й певній громаді» [6, р. 90]. Отже, норми в області прав людини не обов'язково виступають індивідуалістичним інструментом, яким вони колись вважалися. Вони насправді мають відігравати позитивну роль у балансуванні інтересів суспільства, певної спільноти, окремої сім'ї й індивідуальних інтересів.

Ще раз підкреслимо: наведені положення міжнародних договорів з прав людини та їх аналіз у контексті загальних тенденцій розвитку сімейного права є частиною європейського права як невід'ємна його складова. У той же час, якщо вести мову безпосередньо про право Європейського Союзу, на яке в своєму розвитку має орієнтуватися Україна, то варто вказати на такі моменти.

Одним із визначальних моментів у регулюванні сімейно-правових відносин в країнах Європейського Союзу стало прийняття Хартії фундаментальних прав, яке змінило загальний пейзаж системи захисту прав людини в ЄС. До цього режим захисту прав людини в ЄС фактично залежав від щедрості Суду справедливості й розглядався як частина загальних принципів права Співдружності. Така система, орієнтована на конкретну справу, окремий випадок, була предметом постійної та різкої критики, яка разом із бажанням наблизити систему захисту прав людини ЄС до громадян призвела до прийняття Хартії фундаментальних прав у 2000 р.

Положення, що стосуються регулювання сімейного життя, розкидані по всьому тексту Хартії. У першу чергу йдеться про ст. 7 Хартії, відповідно до якої кожна людина має право на повагу її приватного і сімейного життя, на недоторканість житла й таємницю кореспонденції. Стаття 9 Хартії гарантує право на укладення шлюбу і право на створення сім'ї згідно із національним законодавством, що регламентує реалізацію цього права.

Стаття 33 Хартії врегульовує питання охорони сім'ї, яка забезпечується на юридичному, економічному й соціальному рівнях. З метою забезпечення можливості поєднувати сімейне життя і професійну діяльність кожній жінці надається право на захист від звільнення на підставі її вагітності, а також право на оплачувану відпустку у зв'язку із вагітністю й пологами, післяродову відпустку або відпустку у зв'язку із всиновленням дитини.

Окрему статтю присвячено правам дітей. У ній говориться, що діти мають право на захист і піклування, які є необхідними для їх добробуту. Вони можуть вільно висловлювати свою думку. Така думка враховується у випадках, що їх стосуються, залежно від їх віку і зрілості (ст. 24 Хартії). При здійсненні

будь-яких дій щодо дітей як з боку публічної влади, так і з боку приватних установ інтереси дитини мають розглядатися як пріоритетні. Кожна дитина має право регулярно підтримувати особисті відносини й прями контакти з обома батьками, якщо тільки це не суперечить її інтересам.

Тим не менше Хартію було піддано критиці за її правову невизначеність, заснованість на «застарілих формулах минулого», навколо яких консенсус вже давно існує, замість того, щоб вирішувати нагальні й спірні проблеми в галузі прав людини, зокрема в сфері сімейно-правових відносин. У той же час, в преамбулі Хартії заявлена її спрямованість на «зміцнення захисту основних прав» у світлі «змін, що відбуваються в суспільстві» і «соціального прогресу». Це дає підстави західним дослідникам говорити про очікуване розширення поняття сім'ї та шлюбу та більш широкий їх захист у практиці реалізації положень Хартії. Передумови для такого розширення вбачають також у ст. 21 Хартії, яка серед підстав, за якими не допускається дискримінація, називає, зокрема, генетичні характеристики, а також сексуальну орієнтацію.

У той же час безумовним плюсом вважається включення до тексту Хартії положень щодо сім'ї. Як вважається, це надає сім'ї самостійного правового статусу, укріплює її положення в системі правового регулювання ЄС і виступає гарантією того, що в майбутньому суди не будуть уникати вирішення питань сімейного права на рівні Союзу.

Окремо маємо зазначити, що Україна стикається із ще однією проблемою: сімейне право є тією сферою відносин, в якій доцільність зближення та уніфікація правових норм постійно піддається сумніву через необхідність врахування усталених норм і традицій, що складаються в кожному окремому суспільстві або навіть на рівні його окремої соціальної групи. У той же час, на наше переконання, зближення норм сімейного права має виступати загальною тенденцією реформування національної правової системи в світлі наближення ціннісних підходів у правовому регулюванні суспільних відносин.

Варто враховувати, що таке наближення відбувається на різних рівнях та у межах різних інституцій, серед яких можна виокремити такі:

– гармонізація сімейного права в Європейському Союзі. Свою діяльність здійснює, зокрема, спеціальний профільний орган – Комісія з Європейського сімейного права (далі – КЄСП), яка об'єднує науковців різних європейських країн і завданням якої є організація роботи зі створення єдиного сімейного права в Європі. Цією Комісією розроблено «Принципи Європейського сімейного права», за якими визнається особливе значення у справі ознайомлення з сучасними тенденціями зближення сімейного права в країнах Європи, тлумачення національних законодавств, вдосконалення норм сімейного права. Ці Принципи існують у формі зводу положень і для адекватного розуміння та тлумачення супроводжуються науковим коментарем, текстами національ-

них законодавств, залучених у дослідженні, а також висновками науковців-компаративістів. Принципи не пропонуються у якості нормативного документу або чогось на зразок модельного закону, але слугують орієнтиром для подальшого нормотворення у сфері сімейного права.

Крім власне Принципів, в рамках роботи КЄСП висунуто пропозицію для великих європейських наукових центрів, яка полягає в тому, щоб при проведенні навчальної та наукової роботи приділяти більше уваги не національним правовим системам, а саме дослідженням порівняльного характеру. Це пов'язане, з одного боку, з потребою в таких дослідженнях належного рівня, і по-друге, в нестачі фахівців-компаративістів, робота яких має ключове значення при створенні єдиного європейського сімейного права. Таку пропозицію доцільно сприйняти й українським науковим центрам, оскільки досліджень у сфері порівняльного права у вітчизняній правовій науці вкрай небагато, а між тим, проведення таких досліджень є цілком конкретними кроками у напрямку приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів та пошуку адекватних шляхів співпраці як з ЄС, так і з окремими європейськими країнами;

– діяльність Гаазької конференції з міжнародного приватного права, в рамках якої досягнуто найбільш значних результатів у сфері уніфікації колізійних норм у галузі сімейного права (зокрема, відносин подружжя). Особливого значення, зокрема, набувають Конвенція про право, що застосовується до режиму власності подружжя 14 жовтня 1978 р., Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань, 2 жовтня 1973 р. і Конвенція про визнання та виконання судових рішень щодо аліментних зобов'язань 2 жовтня 1973 р.. Основними принципами, на яких вони базуються, виступають захист прав людини; повага до правопорядків та соціокультурних традицій держав; захист слабкої сторони у сімейних правовідносинах; нейтральність щодо зовнішніх відносин держав тощо.

Висновки. Найбільш важливі у практичному плані конвенції з аліментних відносин (Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань, та Конвенція про визнання та виконання судових рішень щодо аліментних зобов'язань) встановлюють ефективну систему визначення компетентного правопорядку у сфері відносин утримання та чіткий механізм визнання та виконання рішень щодо аліментів. Ці конвенції в сукупності утворюють ефективний механізм вирішення справ щодо аліментів та виконання рішень у цій сфері, що дозволяє забезпечити і захистити право особи на утримання [7, с. 11].

Отже, можна зробити висновок, що гармонізація та уніфікація норм сімейного права в Європі має за мету створити єдину систему європейського сімейного права у межах ЄС, і Україна має максимально відстежувати зазначені тенденції і реагувати на них на національному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Unger R. The Critical Legal Studies Movement / Roberto Unger. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1986. – 340 p.
2. Glendon Mary Ann. Rights Talk: The Impoverishment of Political Discourse / Mary Ann Glendon. – New York : The Free Press, 1991. – 236 p.
3. Fineman Martha Albertson. The Neutered Mother, the Sexual Family and Other Twentieth Century Tragedies / Martha Albertson Fineman. – London : Routledge, 1995. – 256 p.
4. Families and the European Union Law, Politics and Pluralism / Ed. by Clare McGlynn. – Cambridge University Press, 2006. – 230 p.
5. L'Heureux-Dube Claire. What a Difference a Decade Makes: The Canadian Constitution and the Family Since / Claire L'Heureux-Dube. – Queen's Law Journal. – 2001. – № 27. – P. 361-371.
6. Goonesekere Savitri. Human Rights as a Foundation for Family Law Reform / Savitri Goonesekere. – International Journal of Children's Rights. – 2000. – № 8. – P. 83-99.
7. Бурлай О.Є. Правовідносини подружжя в міжнародному приватному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.Є. Бурлай ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 22 с.